

Tanzimat devrinin son on senesi içinde basın sahasında görülen bir yenilik de mizah gazeteleridir. Ve bu zaman zarfında basın sahasına atılanların sayısı on rakamı etrafındadır.

Bunların çıkış tarihi itibarile en eskisi, Terakki gazetesinin haftalık ilâvesi olarak yayınladığı mizah nushasıdır ki bir adı da "Letaifî Âsar" dır. Cuma günleri büyük, salı günleri de küçük kitâda çıkarılan bu sayılar yirmi paraya satılmakta ve gazetenin abonelerine parasız verilmektedir. Önceleri münderecatı çekici olamayan bu mizah ilâveleri sonraları yazılarında yenilikler yapmağa ve hatta resimler de koymağa başlamışlardır. Bunlar 1870 de "Terakki eğlence" adile yeni numara ile çıkmağa başlamış, cuma günleri büyük kitâda ve resimli, salı günleri ise küçük kitâda resimsiz olarak çıkarılmıştır. Fiyatları bir kuruştur ve yine abonelerine bedava yollanmaktadır.

1870 de "Asır" gazetesi de gayet ufak kitâda bir eğlence nushası çıkarmağa başlamış ve yirmi para fiyatla satmıştır.

Bu ilk mizahçılık gayretleri nihayet bir özentiden ileriye geçmemiş, şukadar ki bu nevi için bir başlangıç olmuştur. Hikâye ile mizah gazeteciliği arasındaki farkı henüz bilmedikleri meydana olan bu nushalar nihayet mizah gazetelerine, yani siyasî mizah gazetelerinin çıkışlarına zemin hazırlamışlardır.

Bizim siyasî mizah gazetelrimiz 1870 de "Diyijen" ile başlar, onun kapatılmasile 1873 de "Çingiraklı Tatar", onun da kapatılmasile "Hayal" çıkar. Bunların üçünün de sahibi aynı adamdır. ^{Siyaset} mizah gazeteciliğimizin ilk mühim rüknü olan bu üç gazeteyi bu yazımızın ardından ayrıca yazacağız. Şimdi ötekileri çıkış tarihleri itibarile sıralıyalım.

1873 de "Lâtife" çıkar, sahibi Beykozluoğlu Zaharya adında bir Rum vatan- daştır. Bu gazete de bir iz bırakmadan beta çıka bir iki sene devam eder, kapanır.

1874 de çıkan "Şafak" da Mihâlâki adlı bir rum vatandaşıdır. Küçük kitâdadır. Kısa ömürlü olmuştur.

Aynı sene "Basiret" gazetesinin sahibi Ali Efendi modaya uyarak "Kahkaha" yı çıkarır. Ali Efendi ozaman gazeteler arası eksik olmyan münakaşalara bu gazeteden de seslenmektedir. Bu da hoş bir mizah gazetesi sayılmaz.

1875 senesinde, haftada iki defa çıkan "'Meddah'" gazetesi görünür. İlk sayısında, şurada burada masal söyleyip halkı güldüren meddahlar gibi hâle muvafık fıkralar yazıp ~~gizli~~ okuyanları güldüreceğini vadeden bu gazetesinin bendleri istediğini yapamıyacak derecede kıymetsizdir. Otuz nushadan fazla çıktığı bilinmektedir.

Aynı sene, haftada iki defa çıkan "'Geveze'" meydana atılır ki espirileri sokuk ve çatışları manasız bir gazetedir.

Nihayet 1876 da tanzimat devrinin son mizah gazetesi "'Çaylâk'" ~~intisaf~~ ^{çukur.} çıkar eder. Buda haftada iki defa neşrolunur. Sahibi ve muharriri Mehmet Tevfik ~~heydi~~. Bu zat "'Kafilei şuara'" adlı eserin müellifidir, ve belediyede temizlik işleri müdürüdür. Gazetesinin adına nisbetle çaylâk Tevfik diye anılır. Çaylâk gazetesi mevzularile, fıkraları ve yazı dilile edebî bir mizah gazetesidir.

İkinci Abdülhamid gazeteleri ve bilhassa mizah gazetelerini sevmez, b birgün kendisini de dillerine dolamalarından korkardı. Nitekim onlar da kendisini ~~şahzade~~ ^{halik-şahzade} şahzadeliğinde ~~im~~ ^{im} malarda yapmamış degillerdir.

Onun için Padişah olunca yeni bir matbuat kanunu projesi hazırlamış ve ilk mebusan meclisine vermiştir. Bu kanun 1281 tarihli matbuat nizamnamesi ile 1291 tarihli zeyli yerine geçecekti. Projenin sekizinci maddesine "' Osmanlı memleketinde mizaha mahsus gazete ve o yolda evrakı matbua ihracı memnudur'" kaydı konmuştu. Mecliste uzun müzakereler yapıldı. Kanunu müdafa eden zat zamanın matbuat müdürü Macit Beydi. Gayet geri bir taktik kullanıyor ve mizahçıları soytarılıkla karalıyordu. Meclis, kanunu bu maddeyi çıkararak kabul etti ve Abdülhamit de kızarak bütün kanunu yürürlüğe koymadı. Ondandan sonra hiç bir mizah gazetesinin çıkışına mîsaade vermedi ve bütün basın için tedhiş idaresi kurdu.

Tanzimatın önemli üç siyasî mizah gazetesi

Tanzimat devresinin siyasî mizah gazetesi olmak vasfına ^{karar} lâayık üç gazetesi, Diyojen, Çingiraklı Tatar, Hayal'dir. Bu üç gazete politika, espiri, taktik ve dil bakımından kendi arkadaşlarının çok üstündedir. Hatta onlarla mukayese kabul etmez. Zamanının tarihinde ve bilhassa meslek tarihinde iz bırakmış, şahsiyeti olan gazetelerdir.

~~Haftalıktır, zamanla haftada iki ve üç defa çıkmıştır.~~

Diyojen'in sahibi Karamanlı bir rundur. Daha çocukken Fransa'ya götürülmüş, birkaç sene okutulmuştur. Türkçe okuyup yazması yoktur. Fakat zekâsı, iş bilirliği bu işe yetmektedir. Bendlerin mevzularını kendisi vermektedir. Zekâsını seçtiği muharrirlerle de göstermiştir. İlk muharriri meşhur Âlî Beydir. Bundan başka Namık Kemal, EbuZZiya Tefvik Beyler de devamlı muharrirlerindendir.

İlk sayısı 24 Kasım 1878 de çıkmıştır ve haftalıktır. Diyojen birkaç ay evveldenberi Fransızca ve Rumca olarak da neşredilmektedir. Gazetenin başlığındaki resimde, devrilmiş bir fıçı içinden İmperator Büyük İskender'le konuşan Diyojen görülmekte ve altında da "Gölge etme başka ihsan istemez" ibaresi bulunmaktadır. Programı; Sulistimal edilmemek ve şahsiyata girişmek şartile hal ve maslahata muvafık tariz ve istihza yolile tenkidir.

Yazıları samimî ve arzuları vatanperveranedir. Meselâ "Gaipden haberler" başlığı altında topladığı tenkid şeklindeki isteklerde zamanının yaralarına dokunuyor ve bir zaman gelecek ki İstanbul'da bütün halk türkçe konuşacak, Mütahassis (!) Âlim diye geçinen sinyorlar, çelebiler bir daha dönmek üzere gidecek, bazı dükkânların üstündeki Fransız berberi, Paris kunduracısı, Almanya kahvehaneçi, İngiliz lokantası diye yazılı levhalar kaldırılıp yerlerine Müslüman berberi, Türk kunduracısı, Osmanlı terzisi, Osmanlı mamulâtı satılır şark ticarethanesi levhaları asılacak, devletimizin tâbiyetindeki gazetecilerden de yabancı gazetecilerden ziyade serbestî ihsan edilecek diyordu.

Diyojen'in yazıları canlı mizah ifadesinin ilk güzel örnekleriydi. Temas ettiği günün mevzuları siyasî ciddî gazetelerin bile cesaret edemediği şeylerdi. Siyasî iç ve dış hadiselerin hemen hepsini mizah çenberinden geçirmişti.

Siyasî mevzulara dokunduğundan dolayı bir kaç defa kapatılan Diyojen, nihayet 10 Aralık 1873 de büsbütün kapatılmıştır. Son sayısı Yüzseksenüçtür. →

← Hayatı iki yıl kırkyedi gün sürmüştür. Bukadar mushada ancak üç karika-
tür koyabilmiştir.

Teodor Kasap 5 Nisan 1873 de ''Çingiraklı Tatar''ı neşretti. Haftada
iki defa çıkacaktı. Pek az devam edebildi, bu da hükümetçe kapatıldı.

Bu becerikli adamı, 30 Ekim 1873 de ''Hayal''i çıkarmış görmekteyiz.
Haftada iki defa yayınlanacak olan bu gazetenin fiyatı da Kasap'ın diğer
gazeteleri gibi bir kuruştur.

''Hayal''de de zamanına göre sade Türkçe kullanılmış, yazı ve karika-
türleride yerli espi ve tenkitlerin en güzelleriyle bezemiştir.

Teodor Kasap ''Hayal''i neşrederken bir taraftan da 9 Ağustos 1875
de ''İstikbal'' adlı gündelik siyasî bir gazete neşrine başladı. Siyasî ve
politik anlayışı pek ileri olan bu gazete ''Millele hak verilmez, hak alınır''
davasında idi ve Abdülhamid'i kuşkulandıyordu. Nihayet kanunu esasının
ilânından sonra ~~xxx~~ ''Hayal'' gazetesine konan bir karikatürden dolayı
Kasap mehkemeye verildi ve üç seneye mahkûm edildi.

Hapishanede Türkçe okuyup yazma öğrenmekle vakit geçiren Kasap'a
kapanan gazetelerinin yerine başka bir gazete çıkarmağa müsaade edilmiş
ve hazırlık için kefaletle serbest bırakılmıştı. Kasap bu aralık Avrupaya
kaçtı. Birkaç sene sonra vatana dönme ricasını kabul eden Padişah onu
Mabeyne aldı, kütüphane memuru yaptı, hayatının sonuna kadar orada kaldı.

Tanzimat devri gazetecilerimiz

((TAKVİMİ VEKAYİ)) İN İLK ELEMANLARI

Devlet gazetesi olmasına rağmen dili türkçe olduğu için "Takvimi Vekayi" gazetesinin çıkışını basın tarihimizin başlangıcı olarak kabullenmişizdir.

1831 den bu yana geçen uzun yıllar içinde Türkiye'de yerleşip gelişen gazetecilik mesleği birçok yönden özellikleri olan devreler geçirdi ve denebilir ki binlerce gazeteci meslek aşkına safadan çok cefa çekti.

İlk gazetecilerimiz kimlerdi? müstakil gazeteciliğimizin ilk fedaileri hangi kurbanlardı? bir çokları meçhul askerimiz olan meslek dedelerimizi araştırıp, unutuldukları derinliklerden çıkararak tozlarını silmek zevkli bir vazife olacaktır.

Kısmen bildiğimiz gazetecilerimizi iki devre içinde mütalâa etmek gerekir; birincisi "Takvimi Vekayi" in kuruluş zamanında ve ilk yıllarındaki, ikincisi, Ceridei Havadis ile Tercümanı Ahval ve Tasviri Efkar'ı içine alan 1862-1840 seneleri arasındakilerdir ki nihassa bu devre, meslek aşkına yanmış meçhul fedakârlarla doludur.

Takvimi Vekayi' in kuruluş ve çocukluk devresindeki elemanlarına "Gazeteci" denebilir mi bilemeyiz. Çünkü bunlar aynı zamanda devletten maaşlı, büyüklü küçüklü devlet adamlarıdır. Meselâ gazetenin müdürlüğüne tayin edildiği sırada Esat Efendi vak'a müvistir, iç haberler muharriri Sarım efendi sadaret müsteşarıdır ve askerlik yazıları için vazifelendirilen Hüsrev paşa ise seraskerdir. Bu üç zatın bilinen hal tercümelerini aşağıda sıralayacağız.

Fakat gazetenin kitabet vazifesine tayin olunan Sait Bey ile musahhahliğe atanan ulemadan *Karsıyazda* Cemal efendinin kimlikleri hakkında bilgi yoktur. Vesikalara göre gazetenin tayin yapılan kadrolarından en mühimmi "kitabet" vazifesi olmak gerektir ki bu işin sekreterlik karşılığı olduğu zannolunur. İsabetli bir tahminle yazıları, gazetenin ağıdalı literatürüne çevirmek bu "kitabet" in vazifesidir. Sonraları gazetenin "muharrirliğine" tayin edilen Ramiz Paşazade İzzet beyin de hal tercümesi meçhuldür.

Biz "Takvimi Vekayi" in bu ilk elemanlarından hal tercümesi olanları yazabileceğiz. Fakat görülecektir ki bu hal tercümeleri meslek geynisi vermez, büyük devlet adamlığının memurluk safhalarını sıralar.

*

Sahhaflar (Kitapçılar) Şeyhizade Esat efendi, İstanbul'da Zeyrek camii imamının oğludur ve 1786 da doğmuştur.

Medrese tahsilini tamamladıktan sonra bir müddet Babı Fetvâ'ya devam etmiş, oranın Vakayi Kâtibi olmuştur. 1826 da yenîçerilerin kaldırılması fermanını Sultan Ahmet caminde okumakla şöhret kazanmış, ertesi sene Vak'anüvis olmuş ve bir taraftan da kadılıklarda ve evkaf müfettişliğinde bulunmuştur. Devletçe "Takvimi Vakayi"nin çıkarılması kararlaştırınca matbeası 1831 de "Takvimhane-i Âmiri" adile kurulan buraya ve gerekse gazetenin müdürlüğüne ve muharrirliğine atanmıştır.

Sonra İstanbul kadılığında, İran elçiliğinde ve diğer vazifelerde bulunan Esat Efendi Rumeli Kadıaskerliğine kadar yükselmiş, 1846 daki ilk teşkilâtta ~~Mekâtibi~~ Umumiye (Maarif) nâzırı, ertesi sene başında büyük maarif meclisi ~~resisi~~ resisi yapılmış, 1847 de bu vazifede iken ölmüştür.

Yerebatan'da cadde üzerindeki konağının yanında kurduğu kütüphanenin binası hâlâ mevcuttur, kendisi bu kütüphanenin yanında gömülmüştür. Yenîçerilerin kaldırılmasına dair Üs-sü Zafer adlı bir kitabı vardır.

Görülüyor ki Esat efendi hayatını gazeteye bağlamamış, emirle gelmiş ve emirle daha yüksek makamlara çıkmıştır. Ancak onun meslek için kayda gayan hizmeti, gazetenin neşrinden evvel halka gazeteyi tanıtan "mukaddimesi"ni ayrıca yayımlamasıdır.

x

İbrahim Sârim Paşa, Ayasofya türbedarlarından hâfız Mustafa efendi-nin oğludur. 1801 de İstanbulda doğmuştur. Divanı humayun kaleminden yetişmiş, Hariciye Nezaretinde çabuk ilerliyerek Londra ve Tahran elçisi olmuş, Ticaret Nâzırlığında ve Sadaret Müsteşarlığında bulunmuştur. 1847 de Büyük Reşit Paşadan sonra Sadriâzamlığa geçerek burada üçbuçuk ay kalmıştır. Sonraları da Bursa ve Trabzon valilikleri yapmış ve 1853 de İstanbul'da vefat eylemiştir.

Yine görülüyor ki bu zatın meslekle ilgisi yoktur.

x

Koca Hüseyin Paşa'ya gelince, 1854 de öldüğü zaman yaşı yüze yakın olarak bilinen ve nâzırların en eskisi olan Hüseyin Paşa abaza kölelerinden. Enderun'dan yetişmiş, Derya Kaptanı küçük Hüseyin paşanın kethüdeliğinde bulunmuş, Paşa'nın Üçüncü Selim zamanında Napolyon ordusunu Mısırdan çıkarmaya gönderildiğinde yararlığı görülen Mehmet Hüseyin Ağa, Fransızlar çekilince 1801 de vezir rütbesiyle Mısır Valisi tayin edilmiştir. Sonra başka valiliklerde, Derya Kaptanlığında, yenîçeriler kaldırılınca da yeni askerî teşkilât seraskerliğinde bulunmuş, bu işde oniki yıl

hizmet etmiştir.

kelarak oldukça yararlılığı görülmüştür. 1839 da Abdülmecit tahta çıkınca Hüsrev Paşa sadriâzam olmuş ve Hariciye Nâzırı Reşit Paşa'nın eseri olan Tanzimatı ~~Hayriye~~ Hayriye onun zamanında ilân edilmiştir. Şukadar ki bu yeniliklere ve Reşit Paşaya karşı olan Hüsrev Paşa bir yıl sonra azledilip sürülmüş ve sonra affedilerek İstanbul'a dönmüştür.

Hüsrev Paşa, İkinci Mahmut zamanında fes'in yurttta kabullenilip giyilmesinde ~~ön~~ öneyak olan zattır. Tarihî siyasi ihtirasi aşkın taşkın, kurnaz, zorlu ve *kürvete* hayriye hakkında hüküm verdiği Hüsrev Paşa, zengin ve çocuksuz olduğundan köleler~~den~~den pek çok evlad edinerek bir mektebe benzeyen dairesinde okutup terbiye etmiş ve bir kısmını da garp memleketlerine yollayarak yetiştirmiştir. Köleliğinden yetişenler içinde vezirler, müşirler ve sadriâzamlar vardır.

Hüsrev paşanın da hal tercümesinden öğreniyoruz ki bu zat devlet kapısında yetişmiş ricaldendir. Bunun da Sârım Paşa gibi gazete ile ilgisi gazetecilik mesleğinin mensubu olmak değil, belki gazeteye dairesi sahasında-ki vukuatı bildirmekten ibarettir.